KİM UYUR KİM UYANIK?

(TÜRK MASAL İNCELEMELERİ)

Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1635
KÜLTÜR SERİSİ: 925

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-048-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Tashih: Yağmur Yıldırımay Bayrakçı

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE TİC. A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk.
Güven İş Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
GİRİŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM
MASALLARIN İŞLEVLERİ

Tekerlemeli Masalların İşlevleri 33
Masalların Sembolik Dili 55
Masallardaki Engeller Üzerine Bir İnceleme 77
Destandan Masala Geçiş: Şah İsmail'den Mahmut Pehlivan'a Dönüşüm 105
Masallar Nasıl Yerelleşir 123
Masal Dünyasında Adalet Kavramı 147

İKİNCİ BÖLÜM
MASAL DÜNYASININ SIRLARI

Bir Masalın Yerelleşmesi 179
Üç Yöntemle "Kelce" Masalına Bakış 197
Türk Masallarında Varoluşçuluk 219
Zümrüdü Anka'nın İzinde 253
Mevlana'nın Dünyasından Masal Evrenine Yolculuk: Kader Sorgulamaları 269
Propp Yöntemi ile Bir Keloğlan Masalı İncelemesi 297
"Kim Uyur Kim Uyanık" Masalı 313
DİZİN 323

ÖN SÖZ

Masal dinleyen çocuklardan biri olarak büyüdüm. Yıllar içinde o masalların kahramanlarını içimde taşıdım. Bir gün ben de kendimin kahramanı olacak mıydım? Çok sabırsızlanıyor, bir an önce büyümek istiyordum. Keloğlan'ın uyumamak için yaralı parmağına tuz basması, dev anasının: "Kim uyur, kim uyumaz?!" diye seslenmesi, Keloğlan'ın: "Herkes uyur, ben uyanık," diye cevap vermesi. Ya masallarda geçen sarayın şamdanları… Şamdan da neymiş diye meraklanmalarımız. Üç dileğinin yerine getirilmesi. Bizim de üç dileğimiz olsa, acaba ne yapardık diye düşlere dalışlarımız. Sihirli sözcükler; cinler, devler ve kötülükler. Belki de aklımızda en çok kalan kötülükler. Öksüz kalan çocukların başlarına kim bilir neler gelir? Çaresiz kalan çocuklar, duman tüten yere mi yoksa horoz öten yere mi gitsinler? Kötülerle mücadele edilmesi, kötülüklerin ortadan kaldırılması ve masalın sonunda kötülerin cezalarını bulmaları, iyilerin ödüllendirilmeleri içimize su serperdi.

Hepimizin masalla bir bağı varmış. Masal dünyasından aklımızda kalan bir şeyler olurmuş. Benim için masal, meğer büyüyüp de peşinden gideceğim işimin bir parçası olacakmış. Ummanın dibindeki cevherleri arar gibi, masal derlemeleri için diyar diyar dalaşacakmışım. Büyüklerin dillerinden aktarılan masalların onlarla birlikte yitip gitmesinin hüznünü yaşayacakmışım. Elimizde olmadan zaman bize "bir varmış bir yokmuş" dedirtecekmiş. Ne kadar gizemli ve ne kadar efsunlu bir girişmiş bu, "bir varmış bir yokmuş". Masalın büyüsü burada başlıyormuş. O büyü hâlâ devam ediyormuş. Kayıpların peşinden gitmek, onları son temsilcilerinden masal dinlemek

benim için bir talih, masal için kurtarılmış mîrî malı, atalar yadigârı imiş.

Masal derlemek yetmez, onları incelemek, içindeki dünyaları keşfetmek gerekecekmiş. Çocukluğumun gizemlerini büyüyünce keşfedecekmişim. Masal dünyasının içine girip Zümrüdüanka'nın peşinde incelemeler yapmak için koşturacakmışım. Keloğlan'ın neden kel olduğunu araştıracakmışım. Bunun cevabını burada vermeyecekmişim. Sizleri düşünmeye davet edecekmişim. Hepimizin bir Keloğlan tarafı yok muymuş? Efendim, ne demiştiniz?

Çocukların dünyası, teknolojik gelişmelerin akışında masalları önce dinleyen, sonra izleyen, ardından masalın içine dâhil olan bir yordama dönüşmekte. Yeni masalların isimleri yabancılaşmış. Öylesine yabancılaşmış ki, Keloğlan'dan başka bir kimse bilinmez, hatırlanmaz olunmuş. "Nardane Hanım", "Yanağında Güller Açan Kız", "Açıl Susam Açıl", vd. unutulmuş. Yerlerini Türk kültürüne ait olmayan masallar alır olmuş. Masalların unutulması, dostların ihmal edilmesiymiş. Çalışmamız masalların sahiplerine olan bir vefa borcumuzmuş.

Masal, aklı kullanma becerisini, sabrı, hayal kurmayı öğreten ve içinde pek çok değeri taşıyan eğlenceli öğretim araçlarıymış. Eğer kendi aklımızı kullanmazsak başkalarının aklını kullanmak, onların gösterdiği yoldan gitmek zorunda kalırmışız. Eğer kendi hayallerimizi kurmazsak, başkalarının hayallerinin peşinden gidermişiz. Masallar küçük insana, büyük büyük sırlar verirmiş.

Masal evreni, bilim dünyasının yüzyıllar boyu üzerinde çalışacağı, sanat dünyasının yeni ilhamlar alacağı büyük bir evrenmiş. Masallar insan türüne benzermiş. Masallara bir ruh verilir, bir çevrede yaşatılır, anlatıcısı kültür dünyasında yoğrulurmuş. Masal kahramanlarının başlarından bir yığın işler gelir geçermiş. Her renkten, her boydan, her soydan insanlar gibi, masallar çeşitli dillere bürünüp dünyanın her tarafında yerel lisanlarla anlatılırmış. Bulundukları coğrafyanın iklim şartlarına uyum sağlayan insanlar gibi, masallar da o dilin kültürel kavramlarıyla bezenip yaşananları yerelleştirirmiş.

Ülkelerarası rekabetler, insanlık hallerine benzermiş. İnsanlığın iyiden kötüye, doğrudan yanlışa, varlıklı olandan yoksula dek

farklılıkları ve çeşitliliği varmış. Dünyadaki savaşlar fiziksel olmaktan çok, zihinsel mücadelelermiş. Düşünce dünyalarının rekabeti, sosyal ve teknik alanlarda yürütülmekteymiş. Kültür savaşları bir sektör olarak yeni dünyada önemli bir yer alırmış. Bunların içinde kültür kodlarını bozmaya, unutturmaya veya dönüştürmeye çalışmak da varmış. Kültür dokusunun dönüştürülmesi veya bozulması tuzun kokması demekmiş. Kültür dokuları, kendi doğallığının ötesinde geliştiğinde veya dönüştüğünde, öznel, özgün, özgür bir var oluştan söz edilemezmiş.

Giderek ötekine karşı kayıtsızlaştırılan insan, özne olmaktan çıkarılıp nesne yapılırmış. Sözlü kültür değerlerine sahip çıkmak kayıtsızlığa şifaymış. Bir şifa kaynağı da masallarmış. Masalların kendi kültür dokularıyla aktarılmasında ve yaygınlaştırılmasında gerilere düşmüşüz. Masallarla beslenemeyen çocuklar, küresel kültür savaşlarında korunmasız kalıyorlarmış. Çocuklarımız küresel ve popüler kültür yangınından acil olarak korunmalıymış. Yüksek oranda yerel olmayan kültür ürünleri dolaşımdaymış. Basın yayımla, sosyal medyanın bütün araç gereçleriyle yeniden kendimize çeki düzen vermek mecburiyetindeymişiz.

Masal hazinelerini anlamak için çıktığımız yolculuğun bir parçasını sizlerle paylaşmak istedik. Bu kitapta masal üzerine değişik zamanlarda yapılmış bilimsel incelemeleri bulacaksınız. Elinizde tuttuğunuz kitapta yer alan bilimsel masal incelemeleri, masala çeşitli yöntemlerle yaklaşımları içeriyor. "Giriş" bölümü, masallar hakkında genel yorumları içermektedir. Hayal kurma, aklı kullanma becerisi, merak etme gibi masal içindeki sırların aralanmaya çalışıldığı incelemeler yer almaktadır.

"Birinci Bölüm"de öncelikle tekerlemeler yer alıyor. Tekerlemelerin zengin dünyasından, tekerlemeli masal örneğinin nasıl ele alındığını göreceksiniz. Masalların aslında alegorik bir dil kullandığını, kimi zaman sembol diliyle derin işlevlere sahip olduklarına şahit olacaksınız. Masal dünyasının engelleri ile karşı karşıya kalacaksınız. O engellerin aynı zamanda hayatımızın engelleriyle iç içe yürüdüklerini fark edeceksiniz. Bir masalın Doğu'dan Batı'ya yayılırken nasıl değiştiğini, halk hikâyelerinden masala dönüştürdüğünü, bir anlatının varlığını anlatıcılar üzerinden ısrarla nasıl de-

vam ettirdiğini paylaşmış olacağız. Masallar evrensel değerler olarak nasıl yerelleşir sorusunun cevabını bulacaksınız. Dil ve kültür duvarlarının masallarla nasıl yıkıldığına şahit olacaksınız. Anlatıcı tutumlarının ne kadar öznel olduğu, masalları nasıl yerelleştiğini konu alan makaleyi Dr. Mustafa Sargın'la birlikte yazdık. Masal dünyasının gerçek dünyaya olan göndermelerinin adalet üzerinden nasıl gerçekleştiği konusunu ele aldığımız makale bu bölümün son yazısıdır. Masallarda bile adaletin olduğunu öğreniyoruz.

Kitabın "İkinci Bölümü"nün ilk masalında "Tembel Memiş" inceleniyor. İngilizlerin meşhur ettikleri "Jack ve Fasulye Sırığı" masalının yerel eş-metni mukayese edilmiştir. "Jack ve Fasulye Sırığı" adlı masalın çeşitli resimli kitapları, çizgi filmleri, sinema çekimleri, tiyatro uyarlamalarının olduğu bilinen bir gerçektir. İngilizlerin bir masalı iletişim kanallarının hepsini kullanarak nasıl değerlendirdikleri dikkate değerdir. "Tembel Memiş ve Fasulye Ağacı" masal adıyla başlayan daha önce bahsettiğimiz yerelleşmenin nasıl olduğunun iyi bir örneğini oluşturuyor. Bu çalışmayı Dr. Öğretim Üyesi Aysun Dursun'la birlikte yazdık.

"Kelce" masalı Balkanlar'dan derlediğimiz masalın üç ayrı yöntemle incelenmesinden oluşuyor. Makalede bir masal hangi yöntemlerle incelenirse doğru bir sonuç elde edilir, sorusunun cevabı aranmıştır. Bu bölümün üçüncü masalı, masallarda varoluşçuluk üzerine yapılan incelemeden oluşmaktadır ve disiplinlerarası bir çalışmadır. Varoluşçuluk ve edebiyat arasındaki inceleme, felsefe ve edebiyatın ortak ürünüdür. Makalenin ikinci yazarı, Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan'dır. Doç. Dr. Sibel Turhan Tuna'nın doktora çalışmasının özü, burada ortaya konulmuştur. İncelemenin diğer disiplinler arası çalışmalara ilham vereceğini umuyoruz.

Bölümün bir başka incelemesi "Zümrüdü Anka" masalı ile ilgilidir. Bu çalışmayı da Dr. Öğretim Üyesi Aysun Dursun'la birlikte hazırlamıştık. İncelemenin yanında ek olarak haritalar ve tablolar, zor bir işin göstergeleridir. Bir masalın yıllar içinde nasıl unutulduğu, yanış/motif karşılaştırmaları yapılarak ortaya konuldu. Bölümün beşinci makalesi Mevlana'nın "Mesnevi"sindeki masallara ayrılmış, bu masallar çerçevesinde İslam'ın nasıl anlaşılması gerektiği ve ya-

ratılışın sırrı üzerinden Mesnevi okumaları yapılmıştır. Son makale Propp yöntemine ayrılmıştır.

"Sonuç" yerine, kitaba adını veren masalı ve masalla ilgili kısa bilgiler yer alıyor. Burada Aysun Dursun'un Keloğlan'la ilgili Yüksek Lisans tez konusunda ele aldığı çalışmadan yararlanılmıştır. Kendisine teşekkür ediyorum.

Masal etrafında dönen bu incelemelerin değerli okurlara, yeni bakış açıları kazandıracağını umuyorum. Masalların sözlü kültür değerlerimizin yok olmaya yüz tutmuş edebi ürünleri olduğunu, biraz üzüntüyle hatırlayarak derlenmesi kadar, incelenmesinin de önemli olduğunu düşünüyorum. Bu incelemelerde insanı, her haliyle bulacağınızı umuyor, bilginin masal dünyasından yansıyan yüzüyle buluşmanızı diliyorum.

Bu eserin ortaya çıkmasında Ötüken Neşriyat'ın ruhu da etkili olmuştur. Göktürk Bey'in şahsında yayında emeği geçen herkese teşekkür etmek benim için keyifli bir görevdir.

19 Ocak 2020 / Muğla

MASAL DÜNYASININ GÜNDELİK YAŞAMLA İLİŞKİSİ

Çocuklar bile nasihatten hoşlanmazlar. (MNO)

Dinlemek

Masallar, çocukları bir yandan eğlendirirken diğer yandan onlara pek çok şey öğretir. Masallar, küçük insanların evrenine öğrenmenin hazzını sezdirerek onların dünyalarını genişletir; dil, bilişim, kişilik ve toplumsal gelişimlerine önemli katkılar sağlar.[1] Öncelikle merak içinde bırakır, bu sürükleyici merak onlara dinlemesini öğretir. İyi bir dinleyici olmak, öğrenmenin ilk kuralıdır. Masal dinleme süreci, iki kulağımızın bir ağzımızın olduğunu yaşayarak öğrendiğimiz zaman dilimidir. Çocuklar dinlemenin insana ne kadar çok şey kazandırdığının farkına, fark etmeden varırlar. Dinlemek öğrenmenin başlangıcıdır. Dinlemek, sabrın sınandığı aşamadır. Dinlemek, yorum yapabilmenin sessizliğidir, aklı kullanma becerilerinin sezgisidir. Dinlemek, iç ve dış yolculuğun birikimidir. Anlamanın başladığı yerdir. Anlamanın hazzını yaşamak, kendi yeteneklerinin ilk keşifleridir. Dinleyip anlamak iç keşifleri fark etmek demektir.

Çocuk masal dinlerken dilin tadını, sözcüklerin sihrini fark eder. Dilbilgisinin büyülü bir anlatıya nasıl dönüştüğünü anlar. "Gramer" Latincede "kök büyü" anlamında gelir. Çocuk, önce dinler sonra konuşmayı öğrenir ve yeni yeni keşifler yapar. Bu keşifler, öğrendiği ve

[1] Sedat Sever, *Çocuk ve Edebiyat*, Tudem Yayınları, İzmir, 2012, 6. baskı, s. 19-29.

içselleştirdiği yeni bilgiler, çocuk için büyü gibidir. Masallar, keşfedilmeyi bekleyen kocaman bir evren hissini uyandırır.[2]

Konuşmak büyülü bir iştir. Mısır medeniyetinde küçük insanın ilk sözcüklerini duymak için, bebekler mabede bırakılır. Bebeklerin ilk sözcüğünün Tanrı kelamı olduğuna inanılır. Mabede bırakılmış bir bebeğin ilk sözü "bekos" olur. "Bekos" kelimesi araştırıldığında Frigya dilinde "ekmek" anlamına geldiği görülür.[3] Büyüklerin dünyasında, ilk sözün gizem arayışları, dilin mucizevî gücüne işaret eder.

Çocuk dinlediğini ruhunun en derin yerlerine dek sindirir. Kendini, masalı kendi cümleleriyle yeniden anlatırken derinden, ruh kökünden, iç dünyasından yola çıkarak dile getirir. Olayları kendine göre kurgulayan çocuk, dünyayı kendi istediği biçime sokar. Çocuğun öyküyü değiştirerek anlatması, ileri bir adımdır; bu dünyayı yeniden kurması demektir. Dil, anlama ve aktarma becerisine dönüşür. Bu beceri büyülü bir dünyadan gerçek dünyaya atılmış bir adımdır. Sözcüklerin kavram zenginliğini fark etmeye başlayan çocuk, zamanla yaşamın her yönünü de keşfedecektir. Çocuğun önce dinlemesi, sonra kelimelerle kendi cümlelerini kurması, kendi keşifler dünyasını inşa etmesi demektir. Dil becerilerinin geliştiğini gören çocuk, öz güveninin ve öz benliğinin ilk hazlarını yaşamaya başlar. Dil yordamıyla çocuk kendini özgürce geliştirdiği bir alan bulur. Dinleme ve anlatma becerilerine masallar önemli katkılar sağlar.

İnsan kendini nasıl güçlü hisseder, nasıl güvende bulur, sorusunun ilk cevabı, insan sesiyle başlamasıdır. Bir insandan diğer insana söylenen, anlatılan şeyin karşılığında dinlemek, dikkatleri ona yoğunlaştırmak, onun öyküsünü kendi öyküsüyle birleştirmeye yönelmek demektir. Sadece söz değil, güven aktarılır. Anlatılanlar, ruhumuzun kapısının tıklanarak çalınmasıdır; içeriye umutların ve merakların girmesidir.[4]

---

[2] Barry Sanders, *Öküzün A'sı Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*, (çev. Şehnaz Tahir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, 3. baskı, s. 107.

[3] Heredotos, *Heredot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, 3. baskı, s. 85.

[4] Barry Sanders, *Öküzün A'sı Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*, (çev. Şehnaz Tahir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, 3. baskı, s. 53-55.

TEKERLEMELİ MASALLARIN İŞLEVLERİ[1]

Muğla'ya vardım, üç kuruş kazandım. Bununla üç tüfek aldım. Birinin kundağı yok, birinin çakmağı yok, birinin evvelden temeli (temel) yok. Temeli yok tüfeği sırtsal ettim. Yolda giderken üç tavşan gördüm. İkisi ölü mölü, birinin evvelden canı çıkmış. Evvelden canı çıkmışı avladım. Yolda giderken üç ev gördüm: İkisi yıkık mıkık, birinin evvelden temeli yok. Temeli yok evden üç karı çıktı, ikisi şirli mirli birinin evvelden donu yok. Donu yok karıdan bir kazan istedim. Üç kazanım var dedi: Birinin kulpu kırık birinin kıyısı yamık, birinin evvelden temeli yok. Temeli yok kazana tavşanı vurdum. Pişirirken bubam geldi. Bu ne dedi, tavşan dedim. İnanmadı, bir kaldırdı kapağını kazanın. Kokusundan kuvvetinden hemen öldü. Neyse biraz of mof dedik. Kırk gün malını üleştik. Bana bir eski güğüm düştü. Bozulacak diye samralığa attırdım. Ertesi sabah bir baktım üç altın ola komuş. Birinin yazısı yok, birinin turası yok, birinin evvelden temeli yok. Temeli yok altınla bir pire aldım. Bindim pireye, gittim tireye anam iyenim (yeğenim) oradaki pireye!!!

İstanbul'a vardım bir kâse yoğurt aldım. Durudur diye 999 desti su kattım. Koyudur diye. Sultanahmet minaresini belime soktum borudur diye. Pireye vurdum palanı, kırdı kaçtı kolanı. Dinleyin ağalar benim koca yalanı!..[2]

---

[1] "Tekerlemeli Masların Dili", *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyum Bildirileri 22-24 Aralık Muğla,* (ed. Mehmet Naci Önal), II. Cilt, s. 413-424 (bildiri yeniden gözden geçirilmiş son şeklidir).

[2] Yusuf Ziya Demircioğlu, *Yörükler ve Köylülerde Hikâye ve Masallar*, Güneş Matbaası, İstanbul, 1934, s. 45-46.

GİRİŞ

Dilin temelinde o milletin yaratıcı gücü ve bütün kültürü vardır.[3] Bir dilin tarihi o toplumun oluşturduğu kültür ve uygarlığın da tarihidir. Dil ve uygarlık tarihi iç içedir. Birbirleriyle bağları vardır. Bir toplumun tarihi ve gelenekleri onun dilini etkiler. Bir milletin kültürünü oluşturan en önemli ölçü dildir.[4] Halk, dilin bütün imkânlarını zorlayarak Türkçeyi iletişim aracı olmaktan öte estetik ve semantik bir sanat dili olarak işlemiştir. Türk dili, var oluşundan günümüze dek sözlü edebiyat aracılığı ile anlatmaya dayalı olan her türü sanat düzeyinde kullanmıştır. Türkçenin dilbilgisine dayalı sınırları aşılarak bilinenden bilinmeyene, anlaşılandan ilk bakışta anlaşılmayana doğru açılımlar gerçekleştirilmiştir.

Halk edebiyatının anlatıma dayalı türleri içinde mensur yönü ile öne çıkan estetik türler arasında atasözleri, alkışlar, kargışlar, masal tekerlemeleri, Dede Korkut Hikâyeleri sayılabilir.[5] Özellikle Dede Korkut Hikâyeleri akıcı, yer yer ölçülü, secili olmayan yerlerde düzenli bir nesirle yazılmıştır. Bazı yerlerde manzumeye yakın ifadeler yer bulur.[6]

Sanatın oluşumunda sözün üretilmesinde, dilbilgisi kurallarının dışında kalan bir dil vardır.[7] Sözlü edebiyatta dilin sınırlarını zorlayan en önemli anlatı türlerinden biri de tekerlemelerdir. Tekerlemeler anlatı türlerinden sadece birinde değil, pek çoğunda boy gösterir. Ayrıca tekerlemeler kendi başlarına bir dilin dilbilgisi ve söz bilgisi temsilcisi olma yeterliliğine sahiptirler.

Tekerlemeler biçimleri, konuları, içerikleri ve işlevleri ile belli bir çerçeveye sığmazlar. Tekerlemeler, âşıkların şiirleri, halk şiirleri, bilmeceler, ninniler, halk hikâyeleri, masallar, Karagöz, Ortaoyunu

---

[3] Sevim Tekeli, "Bilim Dillerinin Tarihsel Gelişimlerine Bir Bakış", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 205.

[4] Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, (çev. Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul, 1998, s. 51.

[5] İsmail Çetişli, "Türk Edebiyatında Mensûr Şiirin Doğuşu, Gelişmesi ve Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Dergisi* (Sosyal Bilimler), 1987, S. I (2), s. 102.

[6] Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yayınları Ankara, 1985, s. 73.

[7] Tzvetan Todorov, *Fantastik Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, (çev. Nedret Öztokat), Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 14.

MASALLARIN SEMBOLİK DİLİ[1]

GİRİŞ

Sembol sözcüğü, Fransızca kökenli (*symbole*) bir kelime olup duyularla ifade edilemeyen soyut bir şeyi, somut bir nesne ile (işaret, remiz, rumuz, timsal vb.) ifade eden simge anlamına gelir. Simgecilik beş duyu ile algılanan görünür gerçekten yola çıkarak görünmez gerçekliğin keşfini sağlar. Kodları tek, semboller çok anlamlıdır. Sembolizm *Türkçe Sözlük*'te:

> *1-Olayları yorumlamaya veya inançları anlatmaya yarayan semboller sistemi simgecili. 2- Sanat eserinin değerini gerçeğin olduğu gibi değil, duygu ve düşüncelerin işaret ve biçimlerinin uygunluk içinde düzenlenişinde gören, ayrıca kelimelerin müzik ve sembol değerlerine dayanılarak en anlatılmaz duygu ve inceliklerin sezdirilebileceğini savunan edebiyat ve sanat akımı, simgecilik*

olarak açıklanır.[2]

İlkel dönemde insan düşüncesinin mantık öncesi, kolektif bir düşünce yapısına sahip, soyut olanı somut olarak kavradığı bilinir.[3] Nesnelerin insanlarda uyandırdığı çağrışım o nesneyi sembol yapar. Dış dünya ile duygu arasındaki ilişkiyi sezdirmek için semboller kullanılır; böylece birtakım sözcüklere yeni anlamlar yüklenir. Sem-

---

[1] "Masalların Sembolik Dili", *Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı,* (ed. Metin Ergun), TKAE Yayınları, Ankara, 2013, s. 299-310 (Makale yeniden gözden geçirilmiş son şeklidir).

[2] *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 2005, 12. baskı, s. 1727.

[3] Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1995, 3. baskı, s. 17-18.

bolist eserlerde anlam açıkça belirtilmez, anlam kapalılıkta aranır.[4] Kapalı olan simgeye okuyucu kendince bir anlam verir. Böylece anlam zenginliği ve geniş bir anlam alanı oluşturur. En güzel anlam, okuyucunun ruhunda oluşan derinlikli ve zengin çağrışımlı olanıdır (Kudret, 1980: 54-59). Herhangi bir metnin anlaşılması için, metnin sınırlarının aşılması, dinleyicisinin dünyasında yer bulması gerekir. Metin kendi zamanının bütün bağlarıyla ilişkidedir. Bilinçaltından sızmış örtük anlamlar zamanla ortaya çıkar.[5]

Semboller fikirleri, kavramları ya da soyut şeyleri göstermeye yarayan çeşitli alanlarda bir şeyin yerine kullanılan işaretlerdir. Herkesin kabul ettiği göstergeler olması, tek anlamlılığının yanında çok anlamlılığı da içinde barındırır. Haç Hırıstiyanlık, ay İslamiyet gibi soyut kavramlar, işaretler veya kelimelerle anlatılır.[6]

Semboller niteliklerine (sayılar, renkler, canlı veya cansız varlıklar) ve konularına (dini, siyasi, bilimsel, askeri, trafik, sanatsal yönleri) göre sınıflandırılır; ilhama dayalı olup açıklayıcı niteliğe sahip olmalarının yanı sıra gizleyici özelliğe de sahiptirler. Ezoterik topluluklar, dış gerçekliği sembolik kılıklara dönüştürüp benzetmeler yoluyla herkesin anlayamayacağı bir şekle sokarlar. Görünen âlem, görünmeyen âlemin tezahürü olarak kabul edilir. Okültizmde semboller bir üst bilgiyi ifade etmek için kullanılır.[7]

---

[4] Sembolizm XIX. yüzyılda bir edebiyat akımı olur, Fransa'da ortaya çıkar ve bütün Avrupa'ya yayılır. Sembolizm akımına göre gerçeği olduğu gibi anlatma olanağı yoktur. Duygularımız dış dünyayı kendi orijininde değil, asıl halini değiştirerek bize ulaştırır. Dış dünyadan alınan izlenimler algılanır. Bu algılama kişiden kişiye değişmektedir. Bunu "doğanın insandan geçerek görünüşü" diye tanımlayanlar olmuştur. Sembolizm akımında evren bir bütün olarak görülür. Ruhla beden, kafayla gönül, iç gerçeklikle dış gerçeklik, birbirleriyle bağlantılı olarak benimsenmiş, insanın duyu ve duyguları arasında gizli ilişkiler ele alınmış, insanla doğanın kaynaşması üzerinde durulmuş, böylece simgeler anlamlı kılınmıştır. Acı: yeşil, mor: uğultu, beyaz: titreyiş, siyah: korku gibi (Yivli, 2018: 120-1322).

[5] Walter Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi*, (çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 190.

[6] René Wallek - Austin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (çev. Ahmet Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 252-253.

[7] William Bernard Crow, *Büyünün Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*, Dharma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 98-104.

E. Fromm, sembolleri üçe ayırır: 1- Rastlantısal, 2- Geleneksel, 3- Evrensel. Rastlantısal olanlar kişinin önceki şahsi deneyimlerini hatırlatır. Geleneksel olanlar herkesin kabul ettiği sayılar ve çeşitli işaretlerdir. Evrensel olanlar ise, gözlem ve algılanan şey arasındaki belirli ilişkilerden oluşur. Ateşe ve suya yüklenen birden fazla anlam vardır. Kişi asıl anlamının dışında benzetme yoluyla bu kelimeleri kullanır. Evrensel semboller bir anlamda insanlığın ortak dili olur. Güneşe ekvator bölgesinde ve kutuplarda farklı anlamlar yükleneceği gibi, bu ortak dil coğrafyalara göre değişir.[8]

Her obje bir kelime ile ifade edilir. Karşılığı olmayan kelimeler anlamca boştur. Sembolik mantık bazı kurallarla işler. Buna göre gerçeğin hakikatle ilişkisi semboller arası tutarlılıkla mümkündür. Sembolik mantık gerçekler ve evren arasındaki uygunlukta aranır.[9] Sembolik anlatımla içimizdeki duyguları, somut birer algı imişcesine açıklayıp bir şeyin temsili olarak daha rahat anlatma imkânı buluruz.[10] Tarih sahnesinde oluşan bayraklar bir ülkeyi sembolize eder. Askeri, mülki ve ruhani sınıfların ve rütbelerin birer sembolleri bulunur. Papanın kırmızı mantosu, şeyhülislamın beyaz kürkü, buda rahiplerinin sarı rengi, onların sembolüdür. Çeşitli renkler tarikatları ve inançları yansıtır.[11]

Ruhla beden, görülenle görülmeyen arasındaki ilişkiler sembolik işaretlerle değer bulur. Rüya ve gerçek arasındaki bağlar, semboller üzerinden anlaşılmaya çalışılır. İbn Haldun, rüya yorumlarında, akli ruhun idrak ettiği şeyi anladıktan sonra, muhayyileye gönderdiğini belirtir. Muhayyile bunları alışılmış duyusal kalıplara dönüştürerek bir biçim verir. Hayal gücünde anlaşılmayan bir şeye şekil verilemez. Muhayyile uygun olan bir surette şekillenir. Mesela akli, en ihtişamlı sultanın anlamını idrak edince muhayyile bunu deniz şeklinde, düşmanlığı idrak ettiğinde yılan biçiminde şekillendirir. Rüya

---

[8] Erich Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlenmesi)*, (çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınları, İstanbul, 2003, 4. baskı, s. 31-33.

[9] Hilmi Ziya Ülken, *Bilim Felsefesi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1983, 2. baskı, s. 58-59.

[10] Erich Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlenmesi)*, (çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınları, İstanbul, 2003, 4. baskı, s. 26.

[11] Şerafettin Yaltkaya, "Tarihte Renk", *Türkiyat Araştırmaları Mecmuası*, C. VII-VIII, 1940-1942, Cüz 1, ayrıbasım, İstanbul, 1942, s. 41-47.

sonrası deniz ve yılan hatırlanıyorsa, yorumcu denizden ve yılandan hareketle sonuçlar çıkarır.[12]

KÜLTÜR TARİHİ İÇİNDE SEMBOL

C.G. Jung'un kolektif bilinçdışı denilen evrensel bilinç ya da ortak hafıza varsayımına göre, bireysel semboller, kolektif bilinçdışının varlığını gösterirler. Kolektif bilinçdışı evrensel olur ve bu yolla arketipler oluşur.[13] Bir kişinin belleği ve bu çerçevede anlattıkları kendi deneyimlerinin yanı sıra bir üst kuşağın bir alt kuşağa aktardığı birikimler olur. Kolektif bilinç bizi ataların bilgileriyle buluşturur. Bu bilgiler, kutsaldan eğlenceli olanına kadar geniş bir yelpaze oluşturur.

E. Fromm, evrensel belleği oluşturan Yunus Peygamber kıssasını işaret diliyle yorumlar. Bu kıssaya göre Yunus, Allah'tan kaçar, bir gemiye biner ve orada uyur. Fırtına kopunca uyandırılır. Gemidekilere kendisini denize atmalarını söyler. Denize atılır ve onu yunus balığı yutar, pişman olunca balık onu kusar. Bu peygamber kıssası, sebep ve sonuç ilişkisi içinde, mantıklı ve sembolik bir anlatım içerir. Allah'tan kaçmak, içe dönük sorunlar yaşamak, gizlenmek ve kendini dış dünyaya kapamak anlamına gelir. Yunus'un tekrar Allah'a dönmesi, fırtınalı denize kendini attırması, dış dünyanın tehlikelerine açılması, kendini kederine teslim etmesi, Tanrı'ya sığınması anlamına gelir. Karanlık bir yer olan yunusun karnı olgunlaşma ve kendini tanıması için sembolik bir evredir. Allah sonunda Yunus'u ödüllendirir.[14]

Yusuf İle Züleyha kıssasında, Yusuf ve dokuz kardeşi arasındaki mücadeleler sembolik bilgiler içerir. Dokuz kötü kardeş, en küçük kardeşlerini kıskançlık sonucu karanlık bir kuyuya atar ve onu ölüme terk ederler. Bir iyi, dokuz kötüye rağmen, mücadele eder, iyi ve doğru olmaktan vazgeçmez. Dokuz kıskanç kardeşine iyilik yapar ve onları kendi aydınlığı ile doğruluğun içine alır. Hikâye üzerinden

---

[12] İbn Haldun, *Mukaddime* 2, (hzl. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, 2. baskı, s. 1139-1140.

[13] Ender Gürol, *Carl Gustav Jung*, Cem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 11-12.

[14] Erich Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlenmesi)*, (çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınları, İstanbul, 2003, 4. baskı, s. 36-37.

A

Akdeniz 180, 192
Ali Cengiz 66, 68, 69, 70, 138, 239, 242
Alp Er Tunga 59
Anadolu 36, 198, 217, 220, 250, 253, 267, 271, 272, 295
Antalya 180
Antalya Körfezi 180
Arap Özengi 110, 111, 112
Arslan Baba 60
Atina 106
Avlu 114
Azrail 286

B

Barak Baba 36
Başpınar 105, 199
Battal Gazi 60, 74
Benli Köyü 132
Beyoğlu 164
Bulgaristan 106, 117, 122
Burdur 180

C

cehennem 239
Cemşid 152
Cennet 60

Ç

Çamlıbel 133
Çarşı 132
Çek Cumhuriyeti 181
Çingene 160

D

Dalaman 180, 182, 194, 261, 268
Danimarka 181
Danyal 108, 111
Dede Korkut 34, 53, 122, 199
değirmen 139, 316, 317
dev anası 188, 189, 320
Dev karısı 189, 190, 318
Dobruca 105, 106, 116, 117, 118, 122, 133, 143, 188, 193, 197, 198, 199, 218
Dominik Cumhuriyeti 181

E

Erler Karısı 199
Er Töşük 67
Erzurum 133, 143, 174, 180, 181, 193, 253, 267, 298, 299, 309, 310, 311
Estonya 181

F

Fatlu Boğazı 131
Fatmacık 71
Fethiye Körfezi 180
Finlandiya 181

Firavun 283, 290
Fransa 56, 181

G

Geyras Boğazı 133
göl 72
Gölhisar 180
Gülendam 198
Gülizar 106, 108, 110, 198
Gülperi 109, 110

H

Hacı Bayram Veli 279
Hacı Bektaş Veli 279, 294
Hansel ve Gratel 71
Hızır 86, 165, 200
Hindistan 148, 152, 161, 174, 180, 181, 192, 200, 286
Hollanda 181
Hz. Ali 67, 136
Hz. Muhammed 60

İ

İbrahim Peygamber 59
İhsaniye Köyü 133
ilçe 259
İngiltere 181, 192
İran 59, 125, 133, 143, 152, 191
İrlanda 181
İspanya 181
İstanbul 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 105, 106, 117, 118, 122, 147, 148, 151, 152, 153, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 171, 173, 174, 175, 180, 181, 185, 193, 194, 199, 204, 205, 210, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 229, 231, 232, 234, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 248, 249, 250, 251, 253, 267, 269, 271, 272, 273, 274, 277, 278, 280, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 294, 295, 298, 299, 300, 309, 310, 311, 312, 317, 319, 321
İsveç 181
İtalya 181, 298
İzlanda 181

J

Jack 12, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194

K

kahve 317
Kaygusuz Abdal 36
Kazak Abdal 36
Kelce 5, 12, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217
Kel Kız 205, 218
Keloğlan 5, 9, 10, 13, 61, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 75, 90, 137, 139, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 167, 174, 191, 193, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 210, 211, 217, 218, 232, 233, 234, 297, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 313, 314, 315, 316, 317, 318,

319, 320, 321
Kırmızı başlıklı kız 61
Konyaaltı 180
Kögüdey Mergen 67
Köroğlu 204
Köse 157, 158, 161, 171, 175, 216, 269
Köy 113, 134, 167, 182, 268
kuyu 161, 290

M

Maaday Kara 67, 74, 151, 204, 217
Macaristan 181
mağara 132, 242
Mahmut Pehlivan 5, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 133, 143, 198, 199, 218
mektep 108, 167
Mevlana 5, 12, 40, 231, 232, 269, 270, 271, 272, 274, 278, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295
Muğla 13, 33, 41, 42, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 122, 123, 125, 143, 153, 156, 157, 161, 174, 175, 179, 180, 181, 182, 191, 192, 193, 196, 198, 204, 205, 210, 217, 218, 220, 221, 224, 235, 241, 250, 251, 254, 259, 267, 272, 285, 295, 313, 320, 321
Musa 272, 283, 290

N

Nardane Hanım 10
nehir 164
Nemrud 290

O

orman 72

P

Parmak Çocuk 181
Pinokyo 61

R

Romanya 105, 106, 117, 181, 188, 193

S

saray 197, 199, 215
Sivas 133
Süleyman 58, 75, 126, 143, 145, 274, 286, 295
Süt Malik Kızı 164

Ş

Şah İsmail 5, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 116, 118, 122, 198
Şah İsmail ile Gülizar 106
Şay Sımayıl 106

T

taşra 292
Teke Yöresi 124, 125, 180, 193
Tembel Memiş 12, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 196
Terzi Kız 198
Tokat 123, 124, 126, 128, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 145, 155, 156, 313, 321
Türkiye 35, 38, 39, 53, 59, 71, 72, 74, 106, 118, 122, 123, 124, 130, 143, 152, 163, 174, 181, 192,

193, 219, 250, 259, 271, 280, 295, 298

U

Ukrayna 181, 192, 200
Umay 188, 194, 219, 251, 253, 267, 289, 297, 298, 310, 311

Y

Yanağında Güller Açan Kız 10, 164
Yaralı Mahmut 156
Yatmış Köyü 133
yeraltı 66, 68, 151, 187, 257, 276
yerüstü 66, 68
Yunus Emre 36, 40, 231, 232, 250, 285
Yunus Peygamber 58
Yusufcuk 71
Yusuf İle Züleyha 58

Z

Zümrüdü Anka 5, 12, 66, 67, 91, 151, 171, 198, 200, 205, 253, 254